

O'ZBEK MILLIY ARHITEKTURA YODGORLIKLARIDA SHARQONA TASVIR VA BEZAKLARNING AHAMIYATI

Dildora Asatova G'ulomjon qizi

Toshkent Arxitektura va Qurilish Universiteti

Magistr bitiruvchisi. Dizayn (Arxitektura muhitlari dizayni)

Annotatsiya: Maqolada milliy arxitektura san'atining miloddan avvalgi davrdan boshlab hozirgi kungacha rivojlanish bosqichlari yoritilgan va chuqur tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: naqqoshlik, ganch o'ymakorligi, me'morchilik, devoriy tasvir, gumbazli, miniatura, maqbaralar.

Miloddan avvalgi IV asr - milodiy IV asrlarda O'zbekiston hududida mustahkam mudofaa devorlari bilan o'ralgan qo'rg'on, shahar-qal'alar barpo etila boshlangan (Jonbosqal'a, Dalvarzin-tepa, Termiz, Tuproqqal'a). Binokorlikda, asosan, yog'och va loydan (paxsa, guvala, xom gishtdan) foydalanilgan. Xorazmdagi Tuproqqal'a, Buxoro yaqinidagi Varaxsha, Termiz yaqinidagi Bolaliktepa, Fargona vodiysidagi Quva qal'a binolari monumental san'at asarlari (devoriy rasm, yirik haykal va relyeflar) bilan serhasham qilib barpo etilgan. Soqchilar turadigan minoralar baland (30 m ga yaqin), saroylar ikki qavatli, zallar baland (masalan, Varaxshada 6 m gacha) qilib qurilgan. Saroylar hashamatli va murakkab, turli kompozitsiyaga ega bo'lgan (katta zalli yoki hovlisi har xil maqsadlarga xizmat qiladigan bir nechta xonalar bilan o'ralgan, bino fasadlarida ko'p ustunli ayvonlar tutash qilib qurilgan). Milodning dastlabki asrlarida O'zbekistonning janubida buddizm dini tarqalishi bilan Budda ibodatxonalar qurila boshlangan (Qoratepa, Fayoztepa monastrlari, Termizdagi Zurmala supasi). Ibodatxonalar Budda rivoyatlar syujetlari aks ettirilgan haykallar bilan bezatilgan. VI - VIII asrlarning boshlarida qo'rg'onlar, shaharlarda ibodatxona, saroylar qurilgan. Bu davrda binolarni bezashga ham e'tibor qilingan (Afrosiyob, Varaxsha, Yumaloqtepa). Sug'dcha koroplastika (loydan ayollar haykalchasini yasash) rivoj topgan [14-16].

Qadimgi me'morchilik san'atining yuksak namunalaridan bo'lgan uch minorali Xorazm xoqonlarining saroyi, ko'pincha katta zallari va xonalari bilan ajralib turadi. Afrosiyob, Varaxsha, Panjikentdagi arxeologik qazish ishlari turar-joy binolarining aralash tartibda qurilganligini ko'rsatdi. Uylar 2-3 qavatli, ularni bezashda boy devoriy tasvir, tasviriy hamda naqshimkor usuldagi yog'och o'ymakorligi qo'llanilgan, yashashga mo'ljallangan qismi va qabulxona, mehmonxona bir-biridan farq qilgan.

Hozirgacha saqlanib kelgan Afrosiyob shaharchasidan topilgan choisi saroy devorlaridagi naqshu nigorlarda Chag'oniyon elchilari, og'ir yukli karvon, son-sanoqsiz parrandayu jonivorlar tasviri aks ettirilgan. Tasvirlardagi odamlar va ularning liboslari, musavvirlar tomonidan o'ta aniqlik bilan chizilgan. O'sha olis zamonlarda kechgan tarixiy voqealarni aks ettirgan musavvir so'g'd tasviriy san'atining tom ma'nodagi durdonasini yaratgan.

O'zbekiston hududi me'morchiligida V - VI asrlardan aylana yoki kvadrat asosga o'rnatilgan gumbazlar konstruksiyalari takomillashtirilgan, maqbara, masjidlar gumbazli qilib bunyod etila boshlangan. Tasviriy san'at yanada rivojlangan. VII - VIII asrlarda yurtimizga arablar kelgach, bu yerdagi ba'zi arxitektura yodgorliklari, tasviriy

san'at asarlarini yo'q qilib tashlangan, shaharlarga shikast yetkazilgan. Shu tufayli milliy san'atimizda sal kam bir asrgacha tushkunlik hukm surgan. Arablar istilo qilgan yerlarida dastlab masjidlar qurishga, qadimiy ibodatxonalarni masjidlarga aylantirishga e'tibor berganlar.

Qurilish texnikasi rivojlangan davrda, binolar IX - X asrlarda asosan pishiq g'ishtdan bunyod etilgan. Monumental binolarda toq-gumbaz konstruksiyalari keng qo'llanilgan. Islom dini tirik mavjudotni tasvirlashni man etganligi sababli tasviriy san'atning o'sishiga imkon berilmagan, biroq naqqoshlik rivoj topa boshlagan. Masjid, maqbara, saroy, madrasalar naqsh bilan bezatila boshlangan (jumladan Varaxsha saroyi, 775 - 782-yillar).

Somoniylar davrida amaliy-bezak san'ati, ayniqsa kulollik, shishasozlik, yog'och o'ymakorligi yaxshi suratlar bilan rivojlangan. Monumental me'morchilikka katta e'tibor berilgan, turar-joylar, hunarmandlarning ustaxonalari, saroylar, ma'muriy binolar, savdo rastalari, hammom, masjid, maqbara, minora, madrasalar qurilgan. Qurilishda, asosan, pishiq g'ishtdan foydalanilgan. Ba'zan bino devorlari xom g'ishtdan, tomi - gumbazi tashqi tomondan pishiq g'ishtdan ishlangan, xom g'ishtdan ishlangan devor pishiq g'isht bilan qoplangan va mustahkamlangan.

Amaliy san'at xalq san'atidir. Uning eng muhim belgisi badiiy ijod bilan moddiy talabning chambarchas bog'langanligidir; badiiyat va amaliy zaruriyatning o'zaro uzviy bog'likligi ularning g'oyaviy badiiy va ijodiy-amaliy mohiyatlarining birligini vujudga keltiradi. Amaliy san'at asarlarini shaklning maqsadga muvofiqligi hamda shakl va ta'sir birligi farq qiladi.

Ganchkorlik qadimiy sa'nat turlaridan biri bo'lib, Markaziy Osiyo, Eron, Turkiya, Arabiston va boshqa sharq me'morchiligida namoyon etib kelmoqda. Ayniqsa, Markaziy Osiyoda yaratilgan asarlar o'ziga xos badiiyliги, kompozitsiyasi va ishlanish uslubi bilan ajralib turadi. Hozirgi kunda ganch serquyosh O'zbekistonimizda ardoqlanib, avaylab muhofaza qilinayotgan ko'pgina yodgorlik obidalariga ko'rkamlik, go'zallik baxsh etib turibdi. U Samarqand, Buxoro, Toshkent, Quqon, Xiva, Shahrisabz va boshqa shaharlardagi tarixiy obidalarni qurish va bezatishda foydalanilgan.

Ganch o'ymakorligi san'ati asrlar davomida o'ziga xos uslub bilan takomillashib kelgan. Bu san'atning eng qadimgi, o'rta asrlardagi va XX asrdagi rivojlanishini o'rganish bu davrlardagi ganch o'ymakorligi bir-biridan ancha farq qilganligini ko'rsatadi. Qadimgi ganch o'ymakorligi hajmli bo'lib, realistik tasvirlar asosida ishlangan. Ularda ko'pincha odamlar, hayvonlar, qushlar tasviri ishlatilgan. Eramizning birinchi asrlaridayoq kishilar ganchni ajoyib xususiyatga ega ekanligini bilib, qal'alar, karvonsaroy va boshqa joylarni bezay boshlaganlar. Biroq asrlar davomida bo'lib o'tgan janglar oqibatida ular vayronaga aylanib, faqat qoldiqlari saqlanib qolgan. X-XI asrlardagi naqqoshlik, yog'och, tosh va ganch o'ymakorligi yanada rivojlandi. Murakkab abstrakt tasvirni namoyon etadigan naqshlar paydo bo'ldi. Ganch o'ymakorligi odatda, uying ichki va namgarchilik tegmaydigan tashqi qismida ham qo'llanilgan.

Termiz maqbaralaridagi ganch o'ymakorlik san'atini o'sha davrning yuqori cho'qqisida bo'lgan deyishimiz mumkin. XII asrda muqarnaslar hosil bo'ldi va ular ko'pgina binolarda qo'llanila boshlandi. XIII asrda ganchkorlik san'ati yanada yuksaldi. Bunga Afrosiyobda topilgan ajoyib ganch o'ymakorligi ishlari misol bo'la oladi. XIV-XVIII asrlarda ham binolarning ichki tomonlarini bezatishda ganchkorlik san'atidan

foydalanilgan. Ganchkorlikning eng cho'qqiga chiqqan davri XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlari bo'ldi. XIX asrning boshlarida buyuk ganch o'ymakorlaridan Abdurahim Hayotov, Usta Murod, Usta Fuzayl, Usta Nosir, Usta Hayot Nosirov, Usta Hoji Hafiz, Usta Nasrulloboy, Usta Abduljalil, Usta Azim, Usta Omonullo, Usta G'ofir, Usta Ibrohim, Usta Sarvi, Usta Abdufattoh kabi ustalar o'z faoliyatlarini olib borganar.

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib, asrlar davomida ulug' ajdodlarimizning milliy-manaviy merosi shaxs kamolotiga juda ahamiyatliligi, ajdodlarimizning bizga qoldirgan manaviy xazinalaridan o'rinli foydalanish, ularni yosh avlodga ko'proq tanishtirish, o'rgatish kerak bo'ladi. Ana shu manoda, sharqona bezaklar o'quvchilarni estetik qobiliyatlarini shakllantirishda va manaviy yuksak, go'zal va nafosatli bo'lib tarbiyalanishlarida ahamiyati beqiyosdir. Ko'zlangan maqsad talabalarning milliy arxitektura yodgorliklarga bo'lgan qiziqishlarini yanada orttirish hamda estetik qobiliyatlarini shakllantirish. Sharqona bezaklarni qay darajada ko'ra olishi, idrok etishi, ulardagi rang uyg'unligini chiqarish va bir-biriga ta'sirini anglay olishi, tasavvur va dunyoqarashini yanada kengaytirish. O'quvchilarda milliy me'morchilik haqidagi tushunchalarini boyitish, ularni qurilish materiallari, qurilish chizmachiligi, amaliy san'at bilan chuqurroq tanishtirish maqsadimizdir. Shuning uchun ajdodlarimizning milliy arxitektura tajribalarini yosh avlodga o'rgatish, ularda ilm-marifatga, madaniy qadriyatlarga va kasb-hunarga qiziqtirish, ustoz-shogird ananalari asosida tarbiyalash, o'quvchilarning axloq odobi, bilim darajasi, umuman, ularning manaviyatining shakllanishi muhimdir.

REFERENCES

1. To'ychiyev N.J. (2010). Bino va inshootlar konstruksiyasi. Toshkent, "Voriz nashriyot"
2. Po'latov X., P. Zohidov va boshqalar. (2005). "Arxitekturaviy kompozitsiya asoslari" Toshkent, "Talqin" nashriyoti.
3. Masharipova S.A. (2010). Arxitektura tarixi. O'quv qo'llanma. - Toshkent, "San'at, arxitektura va shaharsozlik tarixi".
4. Qodirxo'jayev P. (2005). Badiiy bezak san'ati. O'quv qo'llanma. Toshkent "Iqtisod -moliya" nashriyoti.
5. Ахмедов, Д. Д., & Косимова, Ш. Ф. К. (2021). Роль Ландшафтного Дизайна В Разработке Генерального Плана Города. Central Asian Journal Of Arts And Design, 2(12), 8-18.